ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԻՒՆ

Հասցէ՝
Rédaction du journal
„VERADZNOUTIOUN"
ROUSTCHOUK (Bulgarie)

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ
ԱՄԷՆ ԵՐԿՐԻ ՀԱՄԱՐ
Տարեկան 10 ֆրանք, կիսամեակ 5 ֆրանք.

Հասցէ՝
Редакция на вѣстникъ
„ВЕРАДЗНУТЮНЪ"
РУСЕ

ԲԱՑԱՏՐԵՆՔ

I.

Նոր գործունէութիւնը շարունակւում է մասնաւոր ու հրապարակային աղմկալի բանակռիւների նիւթ լինել ամեն կողմ հայերի մէջ. Եւ դա աւելի քան սպասելի էր: Թմբուկների ձայները բազմատեսակ են և ոմանք խիստ զաւեշտական շեշտերով և կամ վատ թաքնուած թշնամանքով: Յարմար առիթին մենք կը քննենք այդ հակառակ ձայներն երանց աններդաշնակ համերգութեամբ, թէև չենք կարող այժմից չասել, որ մեր յօդւածներում արդէն, որոնց իսկ նրանք ընդդիմախօսում են, կը գտնեն մեր պատասխանները: Այն էլ սակայն ճիշդ է, որ ոմանք շըփոթւում են, երբ կարծում են, թէ մեր քարոզած նոր գործունէութիւնը ենթադրում է նոր թէօրիական սկզբունքներ: Նոր գործունէութիւնը յենւում է Հընչակեան Ծրագրի հիմնական, Ա. և Բ. մասերի, կէտերի վրայ, ուրեմն թէօրիապէս նա Հնչակեան է: Գործունէութեան նորութիւնը կայանում է նրա մեթօդի նորութեան մէջ: Այդ շփոթութիւնը պարզելուց յետոյ շարունակենք մեր խօսքը:

Ընդդիմախօս ձայների մէջ կան մէկ-երկու հատիկ, որ բուն ինքեան հետաքրքիր են, և որովհետև նրանք առաջ են գալիս առաւել կամ նուազ գաղափարակից, այսինքն սօցիալիստ, խմբերից, մենք չենք ուզում մեզ զրկել առաջնապէս նրանց քննելու հաճոյքից: Իսկապէս դրանք այն հակառակ ձայներն են, որոնք մեր դէմ ո՛չ մէկ էապէս հակառակ առարկութիւն չեն անում, թէև նրանց տալիս են «անհամաձայնի» կեցւածք: Տխո՜ւր երևոյթ, որովհետև դա մի շինովի, արհեստական հակառակութիւն է և հիմնւած չէ այնպիսի էական կէտերի վրայ, որոնք երկու կողմից էլ թէօրիապէս չունենան մի և նոյն ընդհանուր հողը և կամ նոյն իսկ նոյնանման չը լինեն: Անհասկացութեա՞ն վերագրենք արդեօք, թէ՞ կամովի կուրութեան և կամ բռնազբօսիկ խեղաթիւրման — դա այլ խնդիր է:

Կայ սակայն մի հանգամանք, որ այդ արւեստական հակառութեան բանակռւի միջոցներն աւելի արդիւնք են [illegible] հակաճառութեան ոգու և կրքի, քան մտքի անաչառ քննութեան: Եւ դա նրանց կուրացնում է այնչափ, որ նրանք սխալ խառնում են սկզբունքների թէօրիական մասն այն գործնական մեթօդների հետ, որ մի որոշ երկրում երևան են եկած պատմական որոշ րօպէին և որոշ պայմանների ներկայութեան: Դա բաւական չէ: Այդ ընդդիմախօսները բնաւ զերծ չեն մի քանի թերի, միամիտ և կամ շփոթ առաջադրութիւններից, որպէս և հակասութիւններից ու սխալներից: Ի հարկէ, դա չէ խանգարում, որ նրանց խօսքը վարժապետական և փափի անսխալականութեան համն ու շեշտն ունենայ:

Դեռ մօտաւորապէս մի տարի առաջ լոյս տեսաւ «Պրօլէտարիատ» անունով մի հայ սօցիալիստական թերթի առաջին համարը: Խօսելով Հնչակեան Կուսակցութեան մասին, նա յայտնում է, թէ այդ Կուսակցութիւնը սօցիալ-դեմօկրատական [illegible] անունով «ձևափոխեց» հայկական իրականութիւնը: Դրան կից գալիս է մէկ ուրիշը «Հանդէսի խումբ» անունով և յայտարարում է «Պրօլէտարիատի» առածի ստուգօրէն հակառակը. այսինքն թէ Հնչ. Կ.-թիւնը և ո՛չ նրա մամուլը սօցիալիստական չեն եղել: Այդ երկու տրամագծօրէն հակառակ մեկնութիւնները մի և նոյն հասարակական երևոյթի մասին և այն էլ այնպիսի խմբերից, որոնք իրանց յորջորջում են սօցիալիստ, ապացուցանում են մի բան. ո՛չ մէկը և ո՛չ միւսը իրաւացի չեն և խօսում են իսկապէս իրանց սխալական երևակայութեան ծնունդ մի երևոյթի մասին: «Պրօլէտարիատին» մենք կը պատասխանենք, որ 10—15 տարուց իվեր Հընչակեան մամուլն անփոփոխ կերպով հայկական իրականութեան մեկնութիւնը տուել է այսպէս.— «Հայութեան մէջ տնտեսական զարգացման և տնտեսական պայմանների կապիտալական բնաւորութիւնն օրէցօր աւելի պարզ երևան է գալիս, ստեղծելով իր պատմական զուգընթաց երևոյթը — պրօլէտարիատը»: Մենք հրաւիրում ենք «Պրօլէտարիատին» ապացուցանել մեզ, որ այդ մեկնութիւնը սխալ է: Եթէ նա հասնէ այդ քաջութեան, անշուշտ հէնց մի հարուածով դրժած կը լինի նոյն այն անունը, որ գրել է իր ճակատին: Այսպէս «Պրօլէտարիատը» հաստատում է իր ընթերցողներին, թէ Հնչակեան մամուլն ի՛բր աստած լինի, որ [illegible] յայտարարում [illegible], այն էլ արիւնահեղ կռւի կոչ»... Եւ «պրօլէտարիատը» բացականչում է «ամբողջ եզրակացութիւն»: Արդա՛րև, այնքան նոյնքան, որքան իր խօսքը, թէ «Հնչակն» այդպիսի առաջադրութիւններ է արել եղել: Եւ աւելացնում է, թէ «ծիծաղ է առաջ բերում քիչ թէ շատ մտածող մարդու մէջ»: Արդարև, ծիծաղ, և ամենից առաջ յարուցանում է մեր ծիծաղն այն, որ «Պրօլէտարիատը» իր գլխից հանելով «ամբողջ բառեր», դնում է Հնչակեան մամուլի վզին... կամ թէ գուցէ նա մեր նացիոնալիստ-բուրժուա հակառակորդների առասպելաբանների՞ց է ժողովել իր կարծիքները «Հնչակի» և Հնչ. Կուսակցութեան մասին: Եթէ այդ ճիշդ է, շատ ցաւում ենք, որ «Պրօլէտարիատն» այդքան թեթև կերպով է վերաբերւում դէպի հասարակական երևոյթները և իրան մի քիչ նեղութիւն չէ տալիս ուղղակի աղբիւրից քննելու իրա «ուսումնասիրութեան» նիւթը... Բայց անցնենք... առայժմ այսքանն էլ բաւական է «Պրօլէտարիատի» համար:

Միւս ընդդիմախօսն այլ կերպ հետաքրքրաշարժ է: Ամեն բան նա կրկնում է Հնչակեան Ծրագրի տեքստից, բայց և այնպիսի ձև է տալիս իրան, որ իբր նոր բան է ասում: Ճիշդ է, սակայն, նա ասում է մէկ-երկու «նոր» բան, որ ուրոյն են», բայց որ լաւ կանէր, եթէ չասէր, որովհետև հիմնովին սխալ տեսակէտներ են: Բայց այդ կէտերի, որպէս և նրա մէկ-երկու այլ դրութեան մասին կը խօսենք յաջորդ յօդւածով, իսկ առայժմ քննենք հիմնական կէտերը: Այդ միւս ընդդիմախօսի անունն արդէն վերը տւինք. «Հանդէս» անունով (այժմ անդամ մէկ ամսաթերթ) խումբը, որ իրան յորջորջում է սօցիալ-դեմօկրատ — և շատ ուրախ ենք — յայտարարում է (այս մէկն առանց «ծիծաղի»), որ Հնչակեան Կուսակցութիւնն ու մամուլը սօցիալիզմ են «աղաւաղել» և որ ճշմարիտ սօցիալիստ է միայն ինքը: Առանց նրա հետ վէճի բռնւելու իր ցանկութեան մէջ կոչւել սօցիալիստ, մենք «[illegible]» չենք լինել, այնելով, որ դա չէ խանգարում ուրիշներին էլ լինել սօցիալիստ: Կարծում ենք, որ սօցիալիզմը «Հանդէսի» խմբի բացառիկ մենաշնորհը չէ, և նա ինքնախաբ յաւակնութեան մի զբաղմունք է ընտրել իրա համար, որ ուրիշների սօցիալիստական սկզբունքները ճգնում է ներկայացնել իբրև ո՛չ-սօցիալիստական, մանաւանդ որ այդ ուրիշները «մի բանով էլ» աւելի են. այսինքն սօցիալիստ են 15 տարուց իվեր հրապարակի վրայ պրօպագանդայով, մինչդեռ ինքը, այդ յիշւած խումբը... միայն մի քանի տարուց իվեր... Մենք համաձայն ենք «Հանդէսի» խմբի հետ, որ հայ սօցիալ-դեմօկրատները պէտք է ձգտեն միանալ, և այդ կոչն արել ենք մենք նոյն իսկ «Վերածնութեան» մէջ մէկ-երկու ամիս առաջ: Բայց չենք հասկանում, թէ ինչո՞ւ հայ սօցիալ-դեմօկրատները պէտք է լքեն իրանց կուսակցութիւնը, որ սօցիալիստական սկզբունքներ է դաւանում, և իրանց դնեն «Հանդէսի» տիրողի բարեհաճ հովանաւորութեան տակ: *) Այդ տեղ զինակցութեան տարօրինակ, յաւակնոտ և անտակտ հրաւէրը, յիրաւի, անկասկած «ծիծաղ» է յարուցանում... Բայց այդ խումբն անպատճառ ուզում է զատ և ինքնուրոյն երևալ... թէև չը գիտենք, թէ ի՞նչ օգուտ սօցիալիզմին այդ արհեստական հակառակութիւնից... Ճիշդ-

*) Տես «Հանդէսի» խմբի «Առաջարկ Հնչ. Կուսակցութեան», 11 Մարտ. 903

է, որ նա առում է, թէ Հնչակեան Ծրագրի հետ համաձայն չէ։ Արդեօ՞ք։ Քննենք։

«Հանդէսի» խումբը յայտարարում է. — «Հայ պրոլետարիատը, զատելով միւս դասակարգերից, պէտի կազմակերպուի ուրոյն կազմակերպութիւնների ձեւով, իբրեւ ուրոյն դասակարգ, պահանջելով մամուլի, խօսքի, ժողովների, գործադուլների, կազմակերպութեան ազատութիւն եւ քաղաքական ներկայացուցչութիւն յանուն իր յարատեւ կռուի եւ սօցիալիզմի իրագործման։ *) Դա է «Հանդէսի» խմբի դաւանանքը։ Այդտեղ կայ երեք հիմնական կէտ. —

1) «Հ.» խումբը յայտնում է, թէ իր նպատակն է «սօցիալիզմի իրագործումը»։

Նոյն այդ կէտի մասին Հնչ. Ծրագիրը յայտնում է. — Հայ սօցիալիստ-ռեւոլիւցիօնական Հնչակի, Հնչակեան Կուսակցութեան ձգտումների նպատակն է՝ սօցիալիզմը։

2) «Հ.» խումբը յայտնում է. — Հիմա պէտք է պրոլետարիատը պահանջէ մամուլի, խօսքի եւ այլն ազատութիւն եւ քաղաքական ներկայացուցչութիւն։

Նոյն այդ կէտի մասին Հնչ. Ծրագիրը յայտնում է. — «Իբրեւ քաղաքական անմիջական պահանջներ պէտք է ձեռք բերել ընդհանուր եւ ուղղակի ընտրութեան իրաւունք՝ Օրէնսդիր Ժողովով (քաղաքական ներկայացուցչութիւն), մամուլի, խօսքի, գումարման, ընկերութիւնների եւ այլ քաղաքական ազատութիւններ»։

3) «Հ.» խումբը յայտնում է. — Պրոլետարիատը պիտի կազմակերպուի ուրոյն կազմակերպութիւնների ձեւով իբրեւ ուրոյն դասակարգ։»

Նոյն այդ կէտի մասին Հնչ. Ծրագիրը յայտնում է. — Պէտք է «Հայ պրոլետարիատի դասակարգային գիտակցութիւնը զարգացնել եւ համախմբել ու կազմակերպել նրա ոյժերը մէկ ընդհանուր եւ ամբողջական կազմակերպութեան մէջ»։

Ահա «Հանդ.» խմբի եւ Հնչակեան դաւանանքները դրուած իրարու կից առ կից։ Պարզ է, որ այդ խումբը կրկնում է հէնց նոյնը, ինչ որ տասն եւ հինգ տարիից ի վեր կազմում են Հնչակեան սկզբունքների հիմունքները։ Այդ հիմունքները սօցիալ-դեմոկրատական են եւ հայերի մէջ երեւան գալով «Հնչակի» հետ՝ դժանից չը պիտի երկրակացնել, որ մէկ ուրիշ խումբ իրաւունք չունի դաւանել նոյն սկզբունքները։ Ընդհակառակը, եւ շատ ուրախալի է։ Բայց այդ դէպքում պարզ մնում է՝ հակառակութիւն փնտռելն արդեօք բռնազբօսիկ եւ արհեստական չէ՞։

Մտածեցէք սակայն։ Կայ այդտեղ մէկ տարբերութիւն Հնչակեան Ծրագրի դէմ։ Սօցիալիզմն այդ Ծրագրում նշանակուած է իբրեւ «հեռաւոր նպատակ» եւ դա՝ որովհետեւ միւսի նա անմիջական չէ՛, այլ մեր բոլոր «ձգտումների նպատակակէտն է եւ իդէալը»։ Միւս կողմից Ծրագրում առում է «մօտակայ նպատակ» քաղաքական ազատութիւնների նկատմամբ, եւ դա էլ հէնց այն պարզ պատճառով, որ հայ պրոլետարիատի այսօրուան անմիջական քաղաքական պահանջն ա՛յդ է։ «Հանդէսի խումբն» առանց իրա մաքին մի քիչ նեղութիւն տալու եւ քննելու այդ գրութիւնների եռքինը. առաջ է գցում դրանց մասին մի խօսք — «երկուութիւն»։ Բայց նա մոռանում է. դա «երկուութիւն» չէ՛ բնաւ, այլ հայ պրոլետարիատի մի եւ նոյն կռուի երկու յաջորդական [illegible] են. առանց ձեռք բերելու քաղաքական ազատութիւններ՝ նա չէ կարող հասնել «սօցիալիզմի իրագործման»։ Եւ պրոլետարիատի այս օրուան այդ անմիջական նպատակն է, որ Հնչակեան Ծրագրում ձեւակերպուած է հետեւեալ կերպով. — «Հնչ. Կ.-թեան մօտակայ նպատակն է՝ ռուս միապետական կարգերը տապալելու համար եւ նրանց փոխարինելու հանրապետական սահմանադրական կարգերով»։ Այլ խօսքով — տապալել այն տիրող քաղաքական կարգերն ու սիստեմը, որոնք ճնշման աչառոր միջոցներն են այժմ, եւ ձեռք բերել քաղաքական ընդարձակ ազատութիւններ։ Եւ այդ անմիջական Հնչ. Ծրագրում նշանակուած իբրեւ մօտակայ նպատակին հասնելու համար հայ սօցիալիստի գործունէութեան միակ ուղին է՝ քաղաքական պայքար պրոլետարիատի սօցիալ-քաղաքական ագիտացիայի միջոցով՝ քաղաքական կռուի համար եւ նրան համախմբել դասակարգային կազմակերպութեան մէջ։

Այսպէս, պարզ է, որ հեռաւոր ու մօտակայ նպատակ նշանակելով Հնչ. Ծրագրում ո՛չ մի «երկուութիւն» չը կայ, այլ կայ մի բան «Հանդէսի խմբի» կողմից. — բառախաղութիւն... եւ կամ — քանի որ նա կրկնում է մեր դաւանած սկզբունքները, ինչպէս առայժմ տեսանք — այդ խումբն ինքն էլ ուրեմն մեղ հետ զուգ է գնացել նոյն անգոյ «անհաշտ (sic) երկուութեան»։

*) Տես նոյնը։

ՀԱՅԱԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

(շարունակութիւն եւ վերջ)

Ինչպէս վերեւում տեսանք, կառավարութեան նպատակը հայոց ուսումնարանները փակել չէր, այլ այն, որ այդ ուսումնարանները ռուսականի վերածուեն եւ այդպիսով հայ մանուկ սերունդի մայրենի լեզուն արմատից պոկեն։ Հետեւապէս իր այդ նպատակին հասնելու համար, կառավարութեանը մնում էր միայն փակուած ուսումնարանների տեղ նորերը բանալ պետական հաշւով եւ իր ցանկացած ծրագիրը առաջ տանել։ Ըստ երեւոյթին դա ամենակարճ եւ հեշտ ճանապարհն էր։ Բայց ի՛նչ տես, որ ամբողջ 7 տարուայ ընթացքում փակուած հայ ուսումնարանների տեղ եւ ոչ մի հատ նորը չը բացուեց պետական հաշւով եւ ամբողջ 7 տարի կառավարութիւնը շւարած դրութեան մէջ էր, չը գիտնալով ո՛րտեղից փող գտնել, որպէսզի կարելի լինի հայերի համար ռուսական դպրոցներ բանալ։ Տարեկան երկու միլիարդ բիւջէից ամբողջ Ռուսաստանի կրթական գործի համար այնպիսի չնչին գումար է յատկացւում, որ երկրի ամենակարեւոր պէտքերին անգամ չէ բաւականանում, ուր մնաց որ հայոց ուսումնարանների համար էլ մի քանի միլիօն ծախսել։ Այդ հարցը երկար ժամանակ խորհրդածութեան առարկայ էր դառել Պետերբուրգում, բայց վերջ ի վերջոյ, թոյլերի իրաւունքները բռնաբարելու եւ կողոպուտներ կատարելու մէջ չափազանց վարժուած, աւազակ կառավարութիւնը որոշեց մեծ աւազակապետի —

ԱՆԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

[illegible]-ի

թարգմանեց ֆրանսերէնէ

Ա. Տ—եան

«ԼՕՄԲԷՆ» ՊՐՈԼԷՏԱՐԻԱՏԸ*)

Ամէն կուսակցութեան մէջ կը գործուին չափազանցութիւններ, սխալներ եւ թերութիւններ։ Իր լուծման մօտեցող ամէն խնդիր ծնունդ կուտայ ուրիշ խնդիրներու, որոնք իրենց կարգին լուծման կարօտին։ Ահա ինչո՛ւ համար մեր գործերուն եւ սկզբունքներուն քննադատութիւնը անհրաժեշտ եւ կարեւոր է։

Մեր շարժման մէջ չափազանցութեան վտանգը կը կայանայ այն ատանձնաշնորհումներուն մէջ, որոնց չորրորդ Պետութիւնը կրնայ տիրանալ ի վնաս ընկերութեան միւս դասակարգերուն։ Միայն թէ շատ դժուար չպիտի ըլլայ տապալ իշխող դասակարգէն լիակատար եւ ամբողջական գոհացում, առանց լուծելու իր նախորդ ոճիրները վրէժը, բայց նոյնկանոնման վտանգ մը գոյութիւն ունի նաեւ ընկերական ատրին խաւերուն մէջ։ Անուրանալի է որ նոյն իսկ հիմայ շատ մը սօցիալիստներ կը հակակրին ընկերութեան ստորին խաւերուն պատկանող էակներուն, Լօմբէն-պրոլէտարիատին, հակակրութիւն մը, որ ծնունդ առած է այն իրողութենէն, որ այս թշուառները գերիներու զգացումներ ունին եւ կուրօրէն կը հետեւին ուժեղին։

Բնաւ անկարելի չէ, նոյնիսկ պատմականօրէն հաւանական է որ իբրեւ նոր դրութիւնը ծնունդ պիտի տայ ամէն տեսակ դժգոհներու, որոնք վերջի վերջոյ պիտի կազմեն մինչեւ հիմայ անծանօթ ընկերական խաւ մը։

Այն ատեն կրնայ երեւան գալ նոր դասակարգ մը, կազմուած մէկ կողմէ իրենց սեփականութիւններէն զրկուած զօրքէ, զորս հարստութիւնը եւ ծուլութիւնը անընդունակ ըրած է աշխատելու, եւ որոնք պիտի ընդդիմանան կատարելու իրենց ընկերական պարտականութիւնը, իսկ միւս կողմէ՝ թշուառագոյններէ, որոնք սկսրալ եւ անտանելի թշուառութենէ, անկարող պիտի ըլլան կատարելու իրենց աշխատանքը։

Ինչպէ՞ս պիտի կազմուի այս դասակարգը։ Այդ նոյնքան դժուար է ճշդել որոշել, ինչպէս դժուար էր գուշակել 1789-ին, որ Երրորդ Պետութեան յաղթութիւնը պիտի յառաջ բերէր բանւորական դասակարգի կազմութիւնը։

Այդ հինգերորդ Պետութեան ճնշման առաջքն առնելու համար, կամ այդ ճնշումը կարելի եղածին չափ անզգալի ընելու համար, անիշխանականներու քննադատութիւնները կրնան օգտակար ըլլալ, մանաւանդ որ անոնք ազատուած են սխալմութեան եւ մեծամտութեան արդիւնք եղող բոլոր ընթացիկ նախապաշարումներէ, սովորութիւններէ, որոնք դեռ եւս ազդեցութիւն ունին շատ մը սօցիալիստ աշխատողներու վրայ։

Մաղթենք որ այս նոր պարիաները պաշտպանութիւն գտնեն անիշխանականներու մօտ։

ԻՇԽԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Կարելիութեան սահմանով ճշդուած ազատութեան գաղափարը միակ արժէքը կուզէ։ Ոչ թէ միայն կարգ մը անհատներ եւ խումբեր պիտի ունենան կամ պիտի պահանջեն յաճախ ազատութեան աւելի մեծ մաս մը, քան այն անհատները եւ խումբերը, որոնց հետ մաքառումի մէջ պիտի գտնուին, այլ նոյն իսկ ընկերութիւնը միշտ պիտի ձգտի խառնուիլ անհատական շրջանակի մէջ։ Այս մանաւանդ տեղի պիտի ունենայ բարոյական խնդիրներու մէջ։ Ընդհանրապէս ամենէն անձեռնհասներն են որ ամենէն քիչ կը վարանին կարծիք յայտնելու անձնական արարքներուն վրայ այն անձերուն, որոնց յոյզերն եւ շարժառիթները գնահատելու անկարող են։ Ամէն չափահաս անհատ պէտք է տէր ըլլայ իր արարքներուն։ Ան ոչ մէկու հաշիւ տալու պարտական չէ այն ամենուն համար, որ անձնապէս իրեն կը վերաբերի եւ որ՝ ոչ ընկերութեան եւ ոչ ուրիշներու վնաս կը պատճառէ։

Ուրեմն այս պարագային մէջ ան կը մնայ գերագոյն դատաւորը իր արարքներուն։ Անհատի այս արդար գերիշխանութիւնը այն ամենուն վրայ, որ միայն իրեն կը վերաբերի, միակ վտանգի ենթակայ է. եւ անիշխանականները աչէկ կըլլան զայն զգուշացնելով։

(Շարունակելի)

*) Ցնցոտիաւոր պրոլէտարիատ. — Գերմանացի եւ ֆլամանդ սօցիալիստները այսպէս կը կոչեն բանւորական դասակարգի այն մասը, որուն մէջ ծայրայեղ թշուառութիւնը բարոյական եւ ֆիզիքական այլասերում յառաջ բերած է, եւ որ անընդունակ է ամէն տեսակ քաղաքական դաստիարակութեան եւ դասակարգային ոգիի ըմբռնումին։

Ցարի–Օգնութեանը դիմել, որը սեպհական խելքից ու կամքից զուրկ ապուշի հնազանդութեամբ, Յունիսի 12-ին հայ եկեղեցապատկան կալուածները ու գոյքերը յափշտակելու հրամանը ստորագրեց։

Եւ այսպէս վերջացաւ այն տրագօ-կոմեդիան, որ աւելի քան քսան տարի հայակեր աղւէսը խաղում էր հայերի հետ։ Այսուհետեւ մեր զաւակները մեր սեպհական դրամով պիտի ռուսանան։ Այդ դեռ բաւական չէ.—Յունիսի 12-ի բարձրագոյն աւազակային կարգադրութեան մէջ մի շատ կարեւոր կէտ էլ կայ, որ չը պէտք է վրիպի և ոչ մի հայի ուշադրութիւնից. այն է, որ մեզնից խլուած կալուածները յանձնւում են՝ ոչ թէ կրթական կամ երկրագործական նախարարներին, այլ գլխաւորապէս Ներքին գործոց նախարարին։ Իսկ այդ նշանակում է, որ այսուհետեւ մեր դրամներով պիտի վարձատրւին և այն բոլոր ժանդարմներն ու լրտեսները՝ որոնք մեզ վրայ պիտի հսկեն։ Բացի դրանից մեր քահանաներն էլ այսուհետեւ ռուս կառավարութեան պաշտօնեաները պիտի համարւին, որովհետեւ կառավարութիւնից է որ նրանք թոշակ պիտի ստանան, թէեւ դարձեալ մեր փողերից։

Մի խօսքով ճարպիկ թշնամին իրեն նպատակ է դրել, ամեն կողմից մեզ կաշկանդելով, մեր մէջ մեռցնել ու խեղդել ամեն մի ազգային ձգտում և ոգի։ Բայց կը յաջողւի՞ նրան այդ արդեօք։ Մենք ոչ միայն կասկածում ենք, այլ և համոզուած ենք որ ոչ։ Անհատներն ու նախարարական խորհուրդները չեն, որ պատմութիւն են ստեղծում կամ ազգութիւններ ոչնչացնում, այլ կան դրանցից աւելի զօրաւոր գործօններ, այն է՝ իրերի բնական զարգացման ընթացքը։ Եւ հէնց իրերի բնական զարգացման այդ ընթացքը արդէն ռուս բռնապետական ռեժիմի գերեզմանը փորել է, որի մէջ շուտով պիտի գլորւեն այդ ռեժիմի մեծ ու փոքր պաշտպանները։

— Եթէ մինչեւ օրս հայ շահամոլ ու վախկոտ բուրժուազիան և վրացի անհոգ ու քէֆասէր ազնուականութիւնը չը գիտցան իրենց ազգային շահերին պաշտպան կանգնել ու ամենայն հլու հպատակութեամբ իրենց գլուխները խոնարհեցին ընդհանուր թշնամու բոլոր հարուածների առաջ, այսուհետեւ այլեւս հայ ու վրացի պրոլետարիատն է, որ միացած իրենց անդրանիկ եղբայր ռուս պրոլետարիատի հետ, անխնայ հարուածներ հասցնելով ընդհանուր աւազակաբարոյ թշնամուն, կը պաշտպանեն թէ՛ իրենց ազգայնական և թէ՛ ընդհանուր մարդկային շահերը։

Թիֆլիս Թոռոս.

ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ՍՕՑԻԱԼ-ԴԷՄՕԿՐԱՏ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԿՕՆԳՐԷՍԸ

(Շարունակութիւն եւ վերջ)

Իւր ժամանակի մեծ մասը կօնգրէսը նւիրել էր երկու «դըլխաւոր» հարցերի՝ կուսակցութեան ապագայ տակտիկի և բիւրգերական մամուլի աշխատակցութեանը («գրագէտների կռիւ»)։ Այդ հարցերում աչա Բեբէլ և Ֆօլմար ցոյց տւին իրենց հռետորական հանճարը. իւրաքանչիւրը բանախօսեց աւելի քան 3 ժամ. կարծես հրապարակական բանամրցութեան էին դուրս եկել և ցոյց էին տալիս հանդիսականներին իրենց խօսելու ձիրքը։ Բեբէլ, ոգևորութեան այդ անսպառ աղբիւրը, տարիքով ծեր, բայց ոգով երիտասարդ այդ կըրակը, իւր բոցոտ և գեղարւեստական արտայայտութիւններով շղթայել էր հանդիսականների լարուած ուշադրութիւնը։ Կանգնած արմատական սօցիալ-դէմօկրատիայի, յեղափոխական սօցիալիզմի հողի վրայ, խիստ սճով և անխնայ կերպով խարազանում էր նա իրենց շարքերի օպօրտիւնիստներին, նրանց, որոնք հակառակ իրենց սկզբունքներին և կուսակցութեան պատւին՝ աշխատակցում են ոչ-սօցիալիստական մամուլին, նրանց, որոնք թողնելով սօցիալիզմի յեղափոխական սկզբունքը, ուզում են կանգնել ռէֆօրմական հողի վրա. չանթեր էր արձակում այն մի քանի տասնեակ համալսարանական «րէվիզիօնիստների» (à la Բերնշտայն) դէմ, որոնք բուրժուական մտածողութեամբ պրօլետարական դասակարգային կռւից անջատւելու նշաններ են ցոյց տալիս։ «Յեղափոխեցէ՛ք նախ ձեր միտքը և յետոյ եկէք մեր շարքերը» (ոսկի խօսքեր!)։ Իսկ ֆօն-Ֆօլմար, այդ «նուրբ քաղաքագէտը», նպատակայարմարութեան սկզբունքից հակառակ տեսակէտն էր պաշտպանում։ Սակայն պարտայտագի որոշումները ցոյց տւին, որ պատգամաւորների բացարձակ մեծամասնութիւնը, կուսակցութեան մտաւոր ինչպէս առաջ՝ նոյնպէս էլ այժմ, կանգնած է յեղափոխական դասակարգային կռւի հողի վրայ, որի նպատակն է յեղափոխել պետական կարգերը, հասարակական այժմեան կապիտալիստական կազմակերպութիւնը, ազատելով պրօլետարիատը ճնշումից և թշւառութիւնից։

Մի բան, որ այդ վիճաբանութիւնների ամբողջ ընթացքում կարմիր թելով անցնում էր, դա անձնական թշնամութիւնը և ատելութիւնն էր։ Որքան էլ ճիշտ լինեն կօնգրէսի նախագահ Զինգերի խօսքերը, թէ՝ եթէ անձնական երևոյթները դատելու ժամանակ հարցերի էական կողմը աչքի առաջ ունենանք, կըհամոզւենք, որ դրանք անհրաժեշտ էին հիմնական կարևորութիւն ունեցող հարցեր ընելիս, բայց և այնպէս մարդ անախորժ և ճնշող տպաւորութիւն է ստանում, երբ տեսնում է թէ ինչպէ՛ս, օրինակ, ալեզարդ ծերունի Մերինգ, մարքսիզմի այդ նշանաւոր թէօրետիկ պատմաբանը, մի քանի անձնաւորութիւնների կողմից կեղտոտ կերպով ցեխոտւում էր հրապարակօրէն հազիւրաւոր աչքերի առջև։ Ուրիշ բան է, եթէ անձնական մերկացումներն առաջ բերւէին սոսկ կուսակցութեան պատիւն ի նկատի ունենալով (ինչպէս Բէբել Բերնշտայնի վերաբերմամբ), այլ ոչ թէ թշնամութիւնից և ատելութիւնից կուրացած. դա աւելի պատիւ կը բերէր կուսակցութեան, որովհետեւ դրանով կապացուցանէր, որ իր շարքերում ուզում է ունենալ ազնիւ և շիտակ մարդիկ։ Կծու և խիստ վիրաւորական արտայայտութիւնների դէմ բան չունենք, միայն եթէ դրանք գործածւէին մի հայկական ժողովում, ճշմարիտ թէ ու մահակով կը վերջանար, այնինչ մեր գերմանացի ընկերների համար մի անհերքելի ճշմարտութիւն է, որ անձնական եսը պիտի զոհւի կուսակցութեան պատւին։ Ուրացած լինելով դէմօկրատիայի ոգին, նրանք հակառակ էին հեղինակութեան կուռքին. բայց և մի քանիսի կողմից Բեբէլին և Կաուտսկիին արուած յանդիմանութիւնները անիմաստ էին, որ իբր թէ առաջինը կուսակցութեան «դիկտատօրն» է դարձել, իսկ երկրորդը «կուսակցութեան պապը», որը պատրաստ է անաթեմայի ենթարկել նրանց, որոնք կասկածում են նրա ասածների վրայ։ Բեբէլի մտացածին «դիկտատօրութիւնը» անխուսափելի հետևանք է նրա տասնեակ տարիների անդուլ և անձնազոհ գործունէութեան. և եթէ միլիօնաւոր բանւորներ նրան «դիկտատօր» են դարձրել, դա այն հասարակ պատճառով, որ գերմ. բանւորութիւնը գիտակցած է, որ Բեբէլ նոյն դասակարգի զաւակ լինելով, աւելի մօտ է ճանաչում նրա հոգեբանութիւնը, թափանցում նրա միտքը, քան օր. Բօլ. փառք Աստուծոյ որ ինքնագիտակցութեան հասած բանւորը ոչխար չէ այլեւս։ Իսկ Կաուտսկի այն չափով է իրեն «անսխալական» համարում մարքսիզմի մէջ, ինչ չափով որ Բերնշտայն իւր «րէվիզիաների» մէջ. դա հոգեբանական մի բնական երևոյթ է, որ ամեն մարդ իրեն «անսխալական» է համարում իւր համոզմունքների մէջ, որոնց առաջ տանելու և ընդունել տալու համար հաւում է առանց ակնածելու։ Այն տարբերութիւնը միայն կայ, որ Կաուտսկի, ըմբռնած լինելով բանւորական շարժման ոգին, աւելի համարձակ է խօսում բանւորական կուսակցութեան մէջ, քան Բերնշտայն, որը թէեւ նոյն կուսակցութեան մէջ, բայց նստած է երկու աթոռի վրայ։

Կանգ առնելով այդ դէպքերի վրայ, մենք ուզեցինք ցոյց տալ գերմ. սօց. կուսակցութեան բարոյական կողմը. ոչ թէ միայն կուսակցութիւնը, կազմակերպուած բանւորն է ճանաչում իւր ղեկավարների և գործիչների ամբողջութիւնը, ներքին մարդը, այլև համայն աշխարհը։ Զուր չէր Բեբէլ պալթօսով յայտարարում. «Մեր կեղտոտ շորերը մենք լւանում ենք ամբողջ աշխարհի դիմաց, իսկ միւս կուսակցութիւններինը այնքան կեղտոտ է, որ իրենց մէջ անգամ քաշւում են լւալ»։ Իսկ Զինգեր գանում էր իրենց ուժը հէնց նրանում, որ «մենք այսպէս պարզ և բացարձակ կերպով ենք իրար հետ խօսում, ոչինչ չենք թաքցնում իրարից»։ «Ուրիշ ոչ մի կուսակցութեան մէջ, շարունակում է նա, հնարաւոր չէր լինի իրար դէմ կրքերն այդպէս լարել, ինչպէս մերինում. մենք կարող ենք այս, որովհետեւ համոզուած ենք, որ եթէ այսպիսի կրքոտ արտայայտութիւններ են տեղի ունենում, սակայն բղխում են սօցիալիզմի նպատակների համար կռւող իւրաքանչիւրի վառուած ոգևորութիւնից»։ Եւ իրօք, որքան էլ սուր են անձնական ատելութիւնը, անձնական կռիւը, կործիքների տարբերութիւնը, բայց և այնպէս կուսակցութիւնը մի ամբողջութիւն է կազմում բիւրգերական բոլոր կուսակցութիւնների հանդէպ։ Դրան ապացոյց, օր. ռայխստագի ընտրութիւնների պրօպագանդը, երբ բոլորն էլ մոռացած իրենց «ներքին հաշիւները» ձեռք ձեռքի տւած կռւում էին բուրժուական բոլոր կուսակցութիւնների դէմ ի սէր սօցիալ-դէմօկրատիայի յաղթութեան։ Նոյն տպաւորութիւնը թողեց և համաժողովի փակումը, երբ Զինգեր ջերմ խօսքերով վերջացրեց իւր բէլիւմէն. «դէհ, ընկերներ, բարձրացրէք ձեր դրօշը. ինչպէս աւանդական է այժմ՝ յառա՜ջ դէպի կռիւ, յառա՜ջ դէպի յաղթութիւն. առանց սխալւելու օրւայ դէպքերից, գիտակցած նրան, ինչին մենք ձգտում ենք, ինչ որ պարունակում է մեր ծրագիրը, քաջասիրտ և համառատաքայլ գնա՛նք գործի. թո՛ղ կրկին հնչեցնենք մեր պատերազմի կոչը՝ կեցցէ՛ գերմանական սօցիալ-դէմօկրատիան»։ Պատգամաւորները ոտքի կանգնելով, ոգևորւած և զւարթ, կարծես երբեք չէր որ իրար կծում էին, ձայնակցեցին այդ կոչին և երգեցին միաձայն բանւորական մարսելյեզը...։ Պատկերը խիստ ոգևորիչ էր։

Երանի՜ նրան, ով գիտէ գաղափարով ոգևորւել և գաղափարով ապրել...

Գրենդէն Ո. Կանեան

ՆԱՄԱԿ ԷՋՄԻԱԾՆԷՆ

(Շարունակութիւն եւ վերջ)

7) Պետերբուրգ. 6 օգոստ.

Ներքին գործոց նախարարին.

Աչքի առաջ ունենալով որ Նախարարների կոմիտեաը յունիսի 12-ի բարձրագոյն հաստատուած կարգադրութիւնը եղած է առանց Նախապէս իմ միջոցաւ տեղեկանալու, ինչպէս որ այդ կարգադրել է համաձայն դէպրեցում Իմ Նախորդների օրով, այն հանգամանքների մասին, որ կառավարութիւնը կարող էր ուշադրութեան չառնել, ես խնդրակով ի 4-ն օգոստ. թիւ 958, պատուիրեցի Սինոդին չը հրատարակել առ այժմ բարձր. հրամանը և թոյնել ինձ, իբրև եկեղեցւոյ Մայրապետն Գլխի, գիմել ամենախոնարհաբար խնդրով Նորին Մեծութիւն Թագաւոր Կայսեր և բացատրել այս հարցի հետ կապուած հանգամանքները։ Սինոդը սատանալով Իմ կոնդակը կարգադրել է զեկուցումն կալմել այդ գործի մասին, բայց Պրոկուրոր Կանչելին այդ չէր թողել, որով կարծես ցանկացել է հակառակ օրինաց ինքնագլուխ որոշել առաջուց Սինոդի օրագրական վճռի ձեն ու բովանդակութիւնը։ Այս մասին Սինոդում կազմել է արձանագրութիւն, որ և մատուցեալ ինձ բոլոր անդամոց ստորագրութեամբ։ Սակայն ի նկատի առնելով, որ այս խնդիրը շատ լուրջ նշանակութիւն ունի ամբողջ Հայաստ. եկեղեցու համար և կարող է խիստ ոչ ցանկալի հետեւանքներ ունենալ, որ ի թիւս այլոց ակնյայտնի է այն խռովութիւնից, որ յուլիսի 29-ին Ալէքսանդրապօլում և օգոստ. 3-ին այստեղ Ս. Էջմիածնում ժողովրդի ամեն կարգերից մեծ բազմութիւն անձամբ, այլ և բոլոր համայնքներ բալմոթիւ հանրագրերով ամեն օր աղերսում են ինձ, արկանել առ ոտս Նորին Մեծութեան ամբողջ ազգի աղաչանքն այս մասին, խոնարհաբար խնդրում եմ Ձերդ բարձր Գերազանցութիւնից յետաձգել առ ժամանակ կառավարութեան Նոր կարգադրութեան կատարումը և շնորհաբերութիւն տալ ինձ ամենահպատակօրէն մատուցանելու Նորին Մեծութեան Իմ բացատրութիւնները և այն հանգամանքները, որ անհրաժեշտ եմ համարում խնդրի կանոնաւոր լուծման համար։ Իմ այս դիմումն Նորին Մեծութեան համարում եմ մի գործ, որ թելադրում է ինձ եկեղեցւոյ Պետի պարտուց զգացումն առ Մայրագոյն Հովանաւորն Նորին Թագաւոր Կայսրն և առ Հօրն իմ։

Մ. Կ. Ա. Հ.

....

8) 1903 ամի յ. 9-ն օգոստոսի

Մենք Ներքոյ գրեալներս Ս. Էջմիածնի Սինոդի անդամներս և Ռուսահայոց թեմական առաջնորդներս այսօր հրամանաւ Վեհ. Ս. Հայրապետին ալգիս ժողովելով միմեանն լսեցինք Ներք. Գործ. Նախարարի գրութիւնը հիմնուած Նախարարաց ժողովի բարձրագոյն հաստատուած վճռի վրայ, որ կայացել է 1903 ամի Յունիսի 12-ին, Հայոց եկեղեցիների և վանքերի ստացուածքների առնելու և պատշաճաւոր Նախարարութեանց յանձնելու վերաբերմամբ։ Երկար խորհրդակցութիւնից յետոյ եկանք հետեւեալ եզրակացութեան, Ս. խնդրել միաձայն Վեհ. Ս. Հայրապետէն, դիմել խնդրագրով Ն. Կ. Մեծ. աղերսելով, թողնել մեր եկեղ. ստացուածքի կառավարութիւնը բստ գործող ատենական կարգի Հայ. եկեղեց.։ Բ. Եթէ Վեհ. Հայրապ. միջնորդութիւնը չը յաջողի, յայն դէպս ամենքս միաձայն որոշում ենք, որովհետեւ Ռուսահայոց թեմերում գտնուած ստացուածքները պատկանում են օրինական տեսակէտով ոչ միայն Ռուսահայոց եկեղեցւոյն, այլև Տաճկաստանում, Պարսկաստանում և ի սփիւռս աշխարհի ցրուած հայերին և ընդհանուր Հայ եկեղեցւոյն, և որովհետեւ այդ բոլոր ստացուածքը Ներ է 1600 տարիներ առաջ ազգաց պապերի, որոնց կտակը իբրև Աստուածային սուրբ աւանդութիւն, պարտաւոր ենք համարում անխախտ պահել, ուստի և որպէսզի չմեղանչենք այդ սուրբ աւանդութեան և կարգի դէմ, մենք մեր խղճմտութիւնից բարձր ենք համարում այդ ստացուածքների յանձնումը, և որովհետև այդպիսի պայմաններում գժուար կը լինի մեր պաշտօնավարութիւնը, մենք որոշում Ներկայացնում ենք մեր հրաժարականները։

Սուքիաս Արքեպ. Պարզեան. Արիստակէս Արքեպ. Սեդրաքեան. Գէորգ Արքեպ. Սուրէնեան. Արիստ. Արքեպ. Դուրեան. Գրիգ. եպ. Փառնակեան. Մաղաք եպ. Բարխուդարեան. Անանիա եպ. Հաճազարեան. Աշոտ վրդ. Շախեան. Միքայէլ վրդ. Տէր Միքայէլեան.

9) 10 օգոստ. Պետերբուրգ.

Նորին Կայսեր. Մեծ. տաճ. Կայսեր.

Ձերդ Մեծ. ամենասիրելի Թագաւոր։ Ներկայ օգոստ.-ի 6-ին մի հեռագրով դիմեցի առ Ն. Բարձր. Գեր. Ներք. Գործ. Նախարարին ստատսսեկրետար Պլեէին։ Խնդրելով որ Նախարարական ժողովի բարձրագոյն հաստատուած օրէնսդրութիւնը (պոլոժէնիա) Հայոց եկեղեց. կալուածներն ու դրամագլուխները պետական հաստատութիւններին կառավարութեան յանձնելու Նըկատմամբ յետաձգել, տալով ինձ շնորհաւորութիւն արկանել առ ոտս Ձերդ կայսեր. Մեծ. ինձ հաւատացած հօտի, ամբողջ Հայ ազգի աղերսանքը յեշեալ օրէնսդրութեան վերաբերեալ Իմ ամենահպատակօրէն միջնորդութեամբ հանդերձ։ Զատանալով պատասխան Ներքին Գործ. Պ. Նախարարից, համարձակում եմ դիմել անմիջապէս առ Ձերդ Մեծ. ամենահպատակօրէն խնդրելով, թոյլ տալ ինձ անձամբ արկանել առ ոտս Ձեր Մեծ. ամբողջ Հայ հովիւ հօտի աղերսանքը և մատուցանելու կարևոր բացատրութիւնները և նկատումներն Իմ կողմից, որ ինձ թելադրում է առ Ձերդ Մեծութեան և առ հօտն ունեցած պարտքի զգացումը. Նախարարական ժողովի օրէնսդրութեան կատարումը, դադարեցնելու համար։

Ձերդ Կայս. Մեծ. հաւատարիմ հպատակ և աղօթարար՝

Մ. Կ. Ա. Հ.

10) օգ. 13. 1903. Էջմիածին

Նորին Սրբ. Ամեն. Հայոց Կաթ.-ին

Ձերդ Սրբութեան ամսոյ 7-ին տուած հեռագիրը ամենահպատակօրէն զեկուցանելով յետոյ, Թագ. Կայսրը Բարձրագոյնս բարեհաճեց մերժել Ձեր միջնորդութիւնը, Նախարարական ժողովի սոյն ամսոյ յունիսի 12-ին բարձրագոյնս հաստատուած օրէնսդրութեան գործադրութեան յետաձգելու նկատմամբ։

Ընդ նմին Ն. Կայս. Մեծ. բարեհաճեց ինձ յանձնել Ձեր Օգ. 10-ին տուած հեռագիրը, ի հետեւումն որոյ յայտնում եմ Ձեզ աւելի մանրամասն ցուցումներ *) (ամենայն եղած է կարգադրութիւն իսկ) գիմադրութեան չարունակելու դէպքում, կարելի եղած հետեւանքների մասին, ինչպէս և Ձեր անձամբ Նոր. Կայս. Մեծ. ներկայանալու նկատմամբ արած միջնորդութեան մասին։

Պլեէ։

Ուղարկելով սոյն պատճէնները խմբագրութեանդ՝ յոյս ունիմ հասցնել և հետագայ թղթակցութեանց պատճէնները։

Պ.

—❧✕☙—

ԿԱՐՍԻ ՀԱՅԵՐԻ ՎԻՃԱԿԸ

—o—

Մի քանի օր առաջ այստեղ, օրը ցերեկով, Լօրիս-Մելիքեան կոչուած յայտնի փողոցում գնդակահար եղաւ մի տեղացի հարուստ թիւրք Շարիֆ-Բէ մականունով։ Այդ մարդը յայտնի էր մեր քաղաքում իբրև մի նշանաւոր և վերին աստիճանի վտանգաւոր լրտես՝ շնորհիւ իր ունեցած դիրքի, մանաւանդ այն բանի, որ բաւ գիտէր հայերէն լեզուն և միշտ մօտ յարաբերութեան մէջ էր հայ բնաանիքների հետ, որտեղից նա իր քաղած տեղեկութիւնները անմիջապէս հաղորդում էր թէ Ռուսաց և թէ՝ մանաւանդ Թիւրքաց կառավարութիւններին տեղեկան Թիւրքաց ընդհ. հիւպատոսի միջոցաւ։ Դեռ ամսոյ 9-ին, երեկոյեան դէմ, Շարիֆը բաղարից տուն վերադառնալիս իր տան մօտ ենթարկվում է անյայտ մարդկանց յարձակմանը, որոնք վեց անգամ արձակում են ատրճանակ, սակայն ցաւ ի սիրտ պէտի հաղորդեմ Ձեզ, որ գնդակներից և ոչ մէկը այդ յարմար տեղը և ժամանակը չի՛ դիպչում այդ Թիւրքին — Աստուած խնայում է մի քանի օրով...։ Երեք օր յետոյ տերրորը կատարվում է ամենափառաւոր կերպով՝ ազարաւոր մարդկանց աչքերի առջև... և սպանողը իր հաշիւը Շարիֆի հետ վերջացնելուց յետոյ՝ երբ սկսում է փախչել, յանկարծ մի ստորին ոստիկան յետեւից ամուր բռնում է ուսերից. սակայն մեր հերոսը մի ակնթարթում յետ է դառնում, երկու գնդակի հարուածով գետին փռում ոստիկանին ու ինքը հեռանում կերպով շարունակում իր ճանապարհը։ Դարձեալ միջանկեալ պէտի ասեմ, որ Շարիֆի հայրը, որը մի 80—85 ամեայ պատկառելի ծերունի է և այժմ ողջ և առողջ է, Էրզրումի սարսափելի կոտորածի ժամանակ մեծ դեր է խաղացել Կարինում, նախօրօք այստեղից մեծ քանակութեամբ զէնք ղրկելով այնտեղ՝ ժողովրդին բաժանելու և քրիստոնեաներին (ի հարկէ, հայերին) կոտորելու համար։ Այդ մասին իր ժամանակին մեծ խօսակցութիւն կար տեղւոյս հայերի մէջ, որոնք սոյն աղբիւրից գիտէին որ Լաչին-Բէյը (ծերունի Թիւրքը.... Նախկին քիւրդ Լաչին-աղան, իսկ այժմ բէկ...) իր մի քանի ընկերներով աշխատում է կոտորածներ յառաջ բերել Թիւրքիայի մի քանի հայաշատ քաղաքներում ու աւաններում. սակայն Կարսի զինուորական նաչանգապետի գիտանատան նախկին կառավարիչ Նախ. sախsի՛ա ին (պարոն) հիմնուելով Կարինից եկած մի կեղտոտ, վատահոգի, յայտնի հարուստ և անզուսպ հայի վկայութեան (ցուցմունքների) վրայ՝ «Կարս» պաշտօնական թերթի մէջ «հերքեց» այդ ամենը՝ բոլորովին զրպարտելով հայերի վրայ...

Այն օրից մինչև այսօր անցել են երկար տարիներ, և մեր համաքաղաքացի հայը ու որդի քիւրդ-թիւրքերը մազաչափ անգամ չը փոխեցին իրենց փոխադարձ ընթացքը։ Հայը ծերութեան պատճառով իր պաշտօնը ամբողջովին յանձնեց իր արժանաւոր որդուն, որը և տարու մինչև իր մահուան վերջին րոպէները ամենափառաւոր կերպով։

Երկու հզօր պետութիւնները կորցրեցին յանձին Շարիֆի մի ամենահաւատարիմ, անկեղծ ու անձնուէր անդամ, բայց, իհարկէ իրենց թոյնը շատացեցին թափել անմեղ, խաղաղ հայ ժողովրդի վրայ...։ Կէս ժամուայ մէջ թիւրքաց ընդհանուր հիւպատոսի պա-

*) Բառ բաց է թողուած, անհասկանալի է։

հանդիմամբ — անմիջապէս գտնել մարդասպանին եւ պատժել — քաղաքիս յայտնի խենթ ոստիկանապետ գիժ Միխակօ Խոտրխճոլիձէն (մի վերին աստիճանի տխէտ, յիմար, արբեցող ու անբարոյական վրացի է) Կարսի բանտը լցնում է հայերով, որոնք իսկի այդ սպանութիւնները կատարելիս այնտեղ չեն եղել... բայց կամենալով սարսափ գցել ամբողջ հայ ազգաբնակչութեան վրայ, նա (ոստիկանապետը) իր դրդում նահանգապետի հետ դիմում է այդ քստմնելի եւ միանգամայն դատապարտելի միջոցին...

Հմայեակ Դիւախեան
18 Սեպտ. 1903, Կարս
(Շարունակելի)

ՆԱՄԱԿ ԼՈՆՏՈՆԷՆ

Լոնտոնի հայութիւնն ալ այս մի քանի օրերս ականատես եղաւ այնպիսի ուրախառիթ երեւոյթներու, որոնք դէթ տպաւորիչ դասեր կրնան ըլլալ մեզի համար։ Կրկնակ էր մեր զգացած տպաւորութիւնը՝ երեկոյթէն ու միթինկէն։

Հո՛ն, ուր երբեմն տիրացուական անիմաստ հէքեաթներ լսելու հարկին մէջ կը գտնուէինք, այս անգամ (Սեպտ. 26) հաճոյալի ժամանց մը ունեցանք՝ շնորհիւ յարգելի պ. Հրահատ Կամսարեանի, որ հակիրճ ու բազմակողմանի տեսութեամբ մը, ժամէն աւելի խօսեցաւ մեր սրտին ու հոգիին մօտիկ այնպիսի նիւթերու վրայ, որոնց մասին տեղական մամուլէն ստացած մեր տեղեկութիւնները անբաւական էին իրականութիւնը պարզելու իր իսկական գոյնով։

Յարգելի ատենաբանը խօսելով ռուսահայոց արդի դրութեան մասին՝ թուեց մէկիկ մէկիկ այն սիստեմաթիք բռնաբարումները, որոնք կը կատարուին տարիներէ ի վեր եւ կը ձգտին դէպի ոչնչացման փայփայուած ծրագիր իրը՝ ճնշող վրացիներու վնասին հայերու համար մեզ։

Խրախուսական էր պ. Հրահատի վերջաբանը։ Եւ մարդ կարծես հոգեկան բաւականութիւն մը զգաց այդ երեկոյթէն։

* * *

Իսկ, ինչպէս Մակեդոնացիներու կազմակերպուած Միթինկը որ տեղի ունեցաւ ամսոյս 29-ին, այն մարդասիրական փառաւոր երեկոյթներէն մին էր, որուն քիչ անգամ Լոնտոն հանդիսատես եղած է։ Սէյնտ Ճէյմս Հօլի յիշատակելից սրահը երրորդ անգամն էր որ խանդավառ ոգեւորութիւնով մը կը պարունակէր հոծ բազմութիւնը, որ կունկնդրէր այն ականաւոր ու պերճախօս անձերը, որոնք Պալքանեան Կոմիտէի կողմէ հրաւիրուած՝ ձայն կը բարձրացնէին բռնութեան դէմ եւ կը պահանջէին օգնութեան հասնիլ Մակեդոնացի թշուառ ժողովրդին։ Միթինկի բացումէն յետոյ կարդացուեցան շարք մը նամակներ, ինչպէս Քէնդըրպէրիի արք.-ին, Լորտ Սպէնսըրի, Սըր Քէմպէլ-Պէնըրմէնի եւայլն, որոնց պահուն ժողովուրդը խանդավառ յուզումով կը ծափահարէր բացակայ հեղինակները. սակայն, նոյն այդ միջոցին էր որ հիասթափութիւնը տիրեց, երբ կարդացուեցաւ նամակը նախարարապետ Պալֆուրի, որուն «Տէյլի Նիւզ» տակաւին վերջերս «Մեծ Մարդասպանին փաստաբանը» ընտիր մակդիրը տուած էր։ Աննկարագրելի էր այն սուլումները եւ «ամօ՛թ»ի միահամուռ բացականչութիւնները, որոնց արժանացաւ այդ տօքիւմանը։ Նոյնպէս սուլումներու եւ նախատինքի արժանացան այն խօսքերը, որոնք Հար. Ափրիկէի պատերազմը մէջ բերելով—Հակառակ Անգ. ժողովրդի մեծամասնութեան տարակարծիք ըլլալուն—անոր իրաւացիօրէն մղուած ըլլալը կը յայտարարէին։

Յաջորդ օրը «Տէյլի Նիւզ» ընդարձակ նկարագրութիւններէ յետոյ՝ ի միջի այլոց կըսէ. «... Երկրին ամէն անկիւնները եղող պաշտական խօսքերը կը վստահացնենք թէ՝ կառավարութեան թրքասէր քաղաքականութիւնը հասարակութեան բոլոր շրջանակներուն ալ ատելի է... Եւ եթէ չըլլար Կլադստոն մը, այս օր Պուլկարիան ալ անկարող պիտի ըլլար ազատուելու։ Երբ կուզենք ազնիւ գործ մը ընել, պէտք չէ որ խնայենք մեր ոյժերը։ Չի՛ ջանանք չոգուքրթութեամբ ընդունիլ այն, ինչ որ կրնանք ստանալ հոյակապ խիզախումով մը»։

Իսկ «Տէյլի-թէլէկրաֆ», պահպանողական մամուլի մենտորը, երկար տեսութեան մը վերջը՝ կաւելցնէ. «Լորտ Սալզպուրիի այն անթիւ բարիքներէն մէկը, որ եղած է յօգուտ կայսրութեան, տակաւ առ տակաւ, բայց եւ այնպէս զգալիօրէն այս երկրին Արեւելքի կացութեան պատասխանատուութենէն հեռացնելն եղաւ։ Գրեթէ ակամայօրէն քաշկռտըւեցանք ի սանց դժուարութեան ալ չի կրցանք պրծիլ։ Ո՛չ միթինկ մը, ո՛չ ալ միթինկներ — ըլլայ Սէյնտ Ճէյմս Հօլի մէջ կամ այլուր —, պիտի մղեն անգլիացիները, որ մատերնին կրակը խոթեն»։ Եւ ապա, խօսելով հրէաներու, փիններու եւ զանազան քրիստոնեայ ազգութեանց նկատմամբ ձեռք առնուած անտարբերութեան վրայ՝ կըսէ. «Մենք համակարծիք ենք այն ընթացքին, որ մեզ կարգիլէ միւս տէրութեանց գործերուն միջամտելէ — որքան ալ աւելի ըլլան անոնք — քանի մենք այդ կարգի խառնակութեանց կապակցութիւն մը չունինք, որ ուրիշ բանի չի ձգտիր, բայց միայն կառավարական ներկայ սիստեմը խափանելու։ Յիրաւի ասիկա դժուար յայտնութիւն մը պիտի ըլլար, եթէ երէկուան Ս. Ճէյմս Հօլի միթինկը այս մեր բառերը չարդարացնէր»։

Մ. Հայտնի
17/30 Սեպտ. 903 Լոնտոն

ՏԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

II.

(Շարունակութիւն նախորդ թիւէն)

Մանր-պուրժուական փիլիսոփայութեան տիպար ներկայացուցիչ կը հանդիսանայ մեր ժամանակ Բրունսօն — որ Եւրոպայի մէջ եզականապէս անծանօթ ըլլալու դժբախտութիւնն ունի։ Ֆրանսայի մէջ ան յաճախ տեսնուած էտ մը ըլլալու իրաւունքը կը վայելէ, որովհետեւ հոն զայն կընդունին իբրեւ լաւ գերմանացի փիլիսոփայ մը. իսկ Գերմանիոյ մէջ, ընդհակառակը, յաւի փիլիսոփայ մը ըլլալու իրաւունքը վաւերելով կը ճանչցուի Ֆրանսայի էն կա-

9

ՌՈՒՍ-ԱՒՍՏՐԻԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՊԱԼՔԱՆԵԱՆ ԹԵՐԱԿՂԶԻՒՆ ՄԷՋ

—o—

Բայց վերջապէս տեսնենք թէ ի՞նչ բերաւ ռուսական եւ աւստրիական դիւանագիտութիւնը մակեդոնացի գերիին համար։

Մինչեւ հոս բոլոր ըսուածներէն կը տեսնուի որ Ռուսիոյ, Աւստրիոյ եւ Գերմանիոյ շահերը երբեք չեն թոյլատրեր «ռէֆորմներու» գործադրութիւնը Թուրքիոյ մէջ, որովհետեւ ատով պիտի զօրանայ Թուրքիան եւ կամ — ինչ որ ալ աւելի աննպաստ է անոնց համար — պիտի պատրաստուի այն հողը, որ ծնունդ պիտի տայ կենտրոնական ու անոնց հակառակ նոր իշխանութիւններու։ Մինչդեռ, Ռուսիոյ, Աւստրիոյ եւ Գերմանիոյ խաղալն է, ինչպէս գիտենք, կարելի եղածին չափ աւելի տկար, բայց ամբողջական Թուրքիան։ Այս պարագային մէջ, Ռուսիոյ Աւստրիոյ եւ Գերմանիոյ խաղալը կը նշանակէ Սուլթանի խաղալին հետ, որովհետեւ թէ՛ մէկ եւ թէ՛ միւս կողմը բացառապէս կը ղեկավարուին յափըշտակչական շահերով։ Այս Պետութիւնները կուզեն տկար, բայց ամբողջական Թուրքիա մը, որպէսզի կարենան այս կերպով աւելի դիւրին ծծել զայն, մինչեւ որ հասնի անոր վերջնական բաժանման երջանիկ վայրկեանը։ Սուլթանն ալ կուզէ ամբողջական Թուրքիա մը, որպէսզի առանց քոնթրոլի կարենայ տիրել եւ պերճանքի ու զեղխութեան մէջ լողալ իր թագաւորական ամբողջ պալատական կեանքով ու անբարոյականացած պաշտօնէութեան շրջանակով՝ որքան երկար ատեն որ կրնայ։ Ահա թէ ինչո՛ւ համար մինչեւ ցարդ առաջարկուած բոլոր «ռէֆորմները» — արգիլենք արինահեղ դէպքերու եւ ապստամբութիւններու եւ կազմուած Սուլթանէն կամ Ռուսիայէն ու Աւստրիայէն — մէկ կողմ նետուած ու յաջորդ օրը մոռացութեան դատապարտուած են. որովհետեւ անոնք ստորագծուած են ոչ թէ գործադրուելու, այլ դժգոհներու աչքին առժամապէս թոզ փչելու համար*)։ Ահա թէ ինչո՛ւ համար Ռուսիոյ եւ Աւստրիոյ ներկայ «բարենորոգումները» ալ ուրիշ բան չեն կըրնար ըլլալ, բայց եթէ ամենաստոր դիւանագիտական խաղ մը տալու համար Թուրքիոյ, ինչպէս ալ սրտեցաւ բացարձակ իշխանութիւն ջարդելու եւ կախաղան հանելու ամէն անոնք, որ պոռ չպիտի մնան յիշեալ բարենորոգումներէն։

Բայց տեսնենք թէ ի՞նչ կըսեն ֆրանսացիները այս հռչակաւոր «բարենորոգումներու» մասին։ «Բէթէրսպուրգի եւ Վիէննայի դաշինները — կը գրէ „Le Temps“ լրագիրը 15232 թիւին մէջ — չեն հիմնուիր այն բարենորոգումներու վրայ, որ նոյնիսկ Թուրքերը՝ 1896-ին կազմեցին ու պաշտօնապէս հաղորդեցին Մեծ պետութիւններու եւ ո՛չ ալ՝ 1882-ի ծրագրին վրայ, այլ միայն անցեալ Դեկտեմբերի Իրատէին վրայ...։ Սուլթանը ամենէն աւելի լաւ գիտէ թէ ինչ նշանակութիւն կրնայ ունենալ իր իրատէն. ան ծիծաղած պէտք է ըլլայ միամտութեան վրայ դիւանագէտներու, որ պայմաններու խաղաղութեան չափ տկար ու խախուտ հիմնաւ վրայ կառուցանելու կը ճգնին» (Ն. Տ.) Միեւնոյն ոգւով խօսած է ֆրանսական Երեսփ. ժողովի մէջ նախարար Տելքասէ։ Այսպէս կը խօսին նաեւ Անգլիական մամուլին մեծ մասը։ *)

Ո՛ւր մնացին այն առաջ 1839-ի Հաթթի-Շէրիֆը, 1856-ի Հաթթի-Հիւմայունը, Միդհատ փաշայի սահմանադրութիւնը, Պերլինի դաշնագրին 23-րդ յօդուածը, 96-ի Հայաստանի Յիշատակագիրը, միեւնոյն տարուան սուլթանական բարենորոգումները, անհամար իրատէները ու հրամանները, պ. դիւանագէտներ։ Ո՛ւր մնացին՝ մտքի խօսքի, ժողովներու ազատութիւնը, համայնքային անկախութիւնը, ընտրողական իրաւունքները, արդարութեան, կեանքի, գոյքի ու պատուի ապահովութիւնը, տուրքի թեթեւացումը, զեղծումներու բարձումը եւայլն, զորս դուք այնքան առատաձեռնօրէն կը խոստանայիք մակեդոնացիներին եւ զորս չտալու համար՝ ան տուած է այնքան զոհեր եւ արիւն։ Ո՛ւր են հին Սերպիոյ ու [illegible] բարենորոգումները եւայլն, կամ թէ այս ազգերը ուրիշ աւելի լա՞ւ բաժին [illegible]։

Շարունակելի — թարգ. Ծաւլաղ

*) Տեղն է հոս յիշատակելու Պուլկար նախարարապետ պ. Դանեւի Ազգային ժողովին մէջ ըրած յայտարարութիւնը թէ՝ մակեդոնացի ժողովուրդը եթէ կուզէ որ իր վիճակը բարւոքի, պէտք է հանդարտ չուրէն աւելի խաղաղ ըլլայ եւ ամէն բան դիւանագիտութենէ սպասէ։ Մակեդոնացի ժողովուրդը իր անդադար դըժգոհութիւններով ու խռովութիւններով աւելի արգելք կըլլայ ու անկարելի կընէ եղեր, որ դիւանագիտութիւնը ու Սուլթանը պէտք եղած բարենորոգումները գործադրեն!...

*) Անգլիա եւ Ֆրանսա յստակ կերպով կը տեսնեն այն դրդապատճառները, որոնք կը հարկադրեն Ռուսիան եւ Աւստրիան պաշտպանելու միայն քանի մը փափաքի-ներով, եւ այս կերպով պաշտպանելու Թուրքիոյ ակարութիւնը։ Ահա թէ ինչո՛ւ անոնք այսքան կը բարձրացնեն իրենց ձայնը ճշմարիտ, արմատական բարենորոգումներու համար Թուրքիոյ մէջ, որոնք այս վերջինը աւելի կենսունակ պիտի ընեն։

...րող տնտեսագէտներէն մէկը*)«.
— Իր „Qu'est ce que la Propriété?" գրուածքով, որուն մէջ դատական կը գտնենք այն հակասութիւնը, որ կ'իյնար Պրուտօն, մէկ կողմէն, հասարակութիւնը դատելով մանր ֆրանսացի գիւղացիի աչքերով և զայն քննադատելով այս վերջինին տեսակէտով (աւելի վերջը՝ մանր-պուրժուայի տեսակէտով), ...**)

Ռուսիոյ մէջ մանր-պուրժուական յանդուգն ներկայացուցիչներ կը համարուին պ. Միխայլովսքի ու բրոֆէսօր Քարէեֆ կամ Նարոտնիք-սոցիալիստ կոչուածները, որոնց գիտական ապիկարութիւնը փայլուն կերպով ապացուցուց Ն. Պէլթօֆ, իր հռչակաւոր գրուածքով, ուրկէ քաղուածք մը բերինք «Վերածնութեան» թիւ 9-մէջ։

Մենք պիտի մատնանշենք նաև Գերմանիոյ մէջ մեր մեծ ուսուցիչներու՝ Մարքսի ու Էնկէլսի հետ բանակռուող Կարլ Հայնցէնը, որուն հայեցակէտին ուղղաբերականութիւնը Էնկէլս պերճախօս կերպով հաստատեց, փոխարէնը՝ «Թեթևամիտ, աներես տըղէկ» յորջորջելով Հայնցէնը։

Պուլկարիոյ մէջ մինչև վերջին տարիները մանր-պուրժուական գաղափարին ներկայացուցիչն էր հանգուցեալ Բ. Գարավէլօֆին «կուսակցութիւնը», այն է ռադիկալական կուսակցութիւնը։ Բայց աւելի ետքը, հասարակութեան զանազանումի և պուլկար սոցիալիստական կուսակցութեան օրկան „Работнически вѣстникъ" ու „Ново врѣме"ին շուրջը համախմբուած մեր ընկերներուն՝ պուլկար սոցիալ-դեմոքրատներուն անդուլ քննադատութեան շնորհիւ, Կարավէլօֆին կուսակցութենէն բաժնուեցան «եղբայրակից ռատիկալականները» և հիմնեցին ուրոյն քաղաքական «կուսակցութիւն» մը, որ հիմա մանր-պուրժուայի ներկայացուցիչը կարելի է համարել։

(Շարունակելի) Ա. Յակոբեան

*) К, Марксъ „Нищета на философията" стр. 33

**) Նոյնը стр. 25

ՆԱՄԱԿ ՋՐԱԲԵՐԴԻՑ
(Գանձակի նահանգ)

(Շարունակութիւն եւ վերջ)

Հատորներ կը կազմուին եթէ մէկիկ-մէկիկ արձանագրենք այն բռնութիւնները, որոնք գործադրում է Լուտցաուն։ Նա հիմա էլ եօթն տուն գաղթականների համար ստիպում է հայերին ուսումնարան շինել ռուսական գիւղում։ Այդտեղ պիտի կրթուին ռուսները, հայերը և թուրքերը։ Հայ գիւղացիները չեն ցանկանում այլասեռել իրանց զաւակներին։ Եւ ինչ պիտի սովորեն նահապետական հակացողութիւններ տէր հայերն ու թուրքերը մի գիւղում, ուր տիրում է սանձարձակ արբեցողութիւն և պոռնկութիւն։ Լուտցաուն է մեղաւոր բարքերի այդ անկման համար։ Այդ միջոցով ադմինիստրատորը փոքրիկ Արշակաւանի բնակիչներին չի սովորեցնում աշխատանքի, այլ գողութեան եւ արհեստագործութեան։ Ապացոյց՝ դատաստանական վճիռները, որոնք կայացրել է հաշտարար դատաւորը ի ցաւ արտի սահմանութեան։ Դատաւորը անկարող եղաւ արդարացնել գողերին, որոնք ախորժակ ունեն հայերի ապրանքի վրայ։ Եւ մեր խուլ անկիւնում պ. Լուտցաուն չպատմէ հայերին այս խօսքերը. «Արմենաշկաներ, ինչո՞ւ չէք յօժարում դպրոց շինել ռուսական գիւղում։ Ձեզ բոլորիդ կը քշեմ Տամբով!«...

Կիրճերը՝ «Տամբո՞վ», Լուտցաուն՝ «Տամբո՞վ»...

Որտե՞ղ ես վրէժխնդրութեան Նեմեզիդա!

Սակայն Լուտցաուն աւելի առաջ գնաց։ Նախքան նա հայերին սպառնում էր Պարսկաստանով։ Եւ սպառնալով էլ խլեց Մեծ-Շէն գիւղի ծխատէր Տէր-Մկրտչի սեփական այգին ու յանձնեց ռուսներին։ Դարեր եկեղեցական սրբութիւններ յափշտակողների համար, իհարկէ, սա մի չնչին գործ է, բայց սրանից կարելի է եզրակացնել, որ Ռուսաստանում չկայ ոչինչ սահմանադրութեան պահպանութիւն։

Պատիւ չունինք.

Դոյզն էլ գնաց...

Սակայն էլի պատմենք։

Բացէ՛ք Հ. Ս. Էփրիկեանի «Բնաշխարհիկ բառարանի« 550 երեսը և դուք կը կարդաք.

«Դատտակերտ կամ Դատտակիւլ. — Արցախի Ջրաբերդ գաւառի մէջ աւերակ գիւղատեղի, յորում կայ նաև կիսաւեր եկեղեցի և հանգստարան։ Կը գտնուի Դոնի-Շէնի հիւսիսային կողմը բարձր, անտառոտ, անտառապատ և ուշագրաւ սարահարթի մը վրայ։ Բուական փառաւոր է եղեր քարուկիր եկեղեցին, 13 մետր երկայնութեամբ և 10 մետր լայնութեամբ։ Ունի շինութեան արձանագրութիւն Չ. Ի. Ե. թուականաւ. ունի նաև ուրիշ արձանագրութիւններ։ Ժամատունը այժմ աւերակ դարձած է, որուն շինութեան յիշատակարանը կը տեսնուի եկեղեցւոյ ճակատակալ քարի վրայ։ — Այժմ փոքրիկ շէն մը սկսեր է ձևանալ աւերակ գիւղատեղիս. ունի 90 բնակիչ, բաժնուած 10 տան, որոնք կըզբաղին անասնապահութեամբ։ Լաւ է տեղւոյս օդն ու ջուրը«։

Այժմ բացէ՛ք նոյն բառարանի 640 երեսը։

«Եղակեր. — Գիւղ Արցախի Ջրաբերդ գաւառի. հիմնուած է սարի մը հարաւային լանջի վըրայ, խոր ձորի մէջ։ Բնակիչք 35 տուն, որոնք քանի տարի առաջ փոխադրուած են Մեծ Սիւնեաց Տեղ աւանէն։ Երկիրն լեռնոտ է և անասնապահութեան յարմար. օդն, կլիման և ջուրն գերազանց են. Եկեղեցին Ս. Աստուածածին՝ քարուկիր է և հին, կառուցած կամարի մը վրայ. երկայն. 12,5 մետր և լայն. 7,5 մետր։ Եկեղեցւոյս մօտ կայ մի մեծ հանգստարան, որուն մէջ կայ նաև Ռ. Հ. Դ. Թ. թուականաւ և արձանագրութեամբ տապանաքար մը«։

Աղքատի՞կ գիւղեր, ադէ՞ն գեղջուկներ, կասէք դուք։

Բայց արի՛ ու տե՛ս որ այդ գիւղերն այժմ փուշ են դարձել Գօլիցինի և Լուտցաուի աչքերում։ Հրամայուած է հեռացնել հայերին Դատտակերտից և Եղակերից դէպի Զանգեզուր, որտեղ, ինչպէս Տօլստոյն է ասում մուժիկի բերանով, «Վաղին ինչ է, — նրան էլ տեղ չկայ բաց թողնելու«։ Թողնել պաշտած սրբութիւնները, ամի արդիւնքով հեռանալ տաքուկ բունից՝ դա, — ընդունեցէ՛ք ընթերցողներ, մի այնպիսի տմարդի և անխիղճ գործ է, որ նոյնիսկ գութ կը ձգէ քարատ սրտերը, բայց անզօր է շարժելու «քրիստոնեայ« (!!) թագաւոր-դահիճ Նիկոլայի և արբանեակների խիղճը։

Որտե՞ղ ես «կորուած արդարութիւն«!

Վերջացնենք մեր առաջին նամակը. Հայի ցաւին, ուր էլ որ լինի, ո՛չ չափ կայ, ո՛չ սահման։ Մնում է ձեր համակրութիւնը, ռուս գիտակից եղբայրներ, դուք որ ճիգ էք թափում խորտակել ցարիզմի շղթաները։ Ձեռք մեկնենք միմեանց!

Ջրաբերդեան

«ԱՆԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ«... ՎԱՐԴՕԻ ԳԼԽՈՒՆ ՄԷՋ։
(Շարունակութիւն)

Մենք կուզենք աւելի լայնօրէն ցուցնել սոցիալիզմի գիտականութիւնը ո՛չ թէ տղէտ Վարդօները համոզելու նպատակաւ (անոնք «ժամանակ ու տրամադրութիւն» չունին դատելու), այլ քաջալերելու համար հայ բանւորը անոր արդարացի կռուին մէջ։ Բայց «համեստութենէ դուրս չգալու» համար չպիտի «կրկնենք« մեր ուսուցիչներուն բառերը, այլ խօսքը պիտի տանք «իսկական« սոցիալիստներէն մէկուն, որուն մէ Վարդօն շատ կախորժի։ Բայց, կ'յուսախափուիք, պ. Վարդօ։

«Երեսունական թուականներուն վերջերը պատմական բեմին վրայ երևան կուգայ նոր ազդակ մը, որ քառասնական թուականներուն այլևս ամենուն աչքը դէպի իրեն կը դարձնէ. այն է կռուող բրոլետարիատը։ Առաջուան սոցիալիստները *) նկատած էին միայն տառապող բրոլետարիատը. աղքատացման թէօրիան (die verelendungstheorie) այն մօքով որ տղէտ քննադատները բանի կը վերագրեն Մարքսին, անկէ առաջ գոյութիւն ունեցող սոցիալիստներու արհամարհոտ ջուխտը կը ներկայացնէր։

«Բրոլետարիատի դասակարգային կռիւը սոցիալիզմի նոր հիմ մը շնորհեց։

«Մարքս ու Էնկէլս մէկտեղ կէտ ունէին գիտականօրէն ձևաւորուած այն համոզումը թէ մարդկային հասարակութեան զարգացումը անհրաժեշտօրէն պայմանաւորուած է տնտեսական զարգացումով ու — զանազան, հակառակ դասակարգեր պարունակող հասարակութիւններու մէջ — տնտեսական յարաբերութիւններէն ծագող դասակարգային կռիւով։

«Հիմնական այս դրութիւնը զուտ գիտական է..,։ Պատմութեան մաթերիալիստական հասկացողութիւնը զուտ գիտութիւն է։ Բայց ան ալ պէտք էր կատարէր այն, ինչ որ Պէրնշթայն անոր մեղանչումը կը սեպէ, պէտք էր կիրառական գիտութիւն ըլլար. ան պէտք էր որ պատշաճէր ներկայի տնտեսական զարգացման ու դասակարգային կռիւներուն։ Նախ և առաջ պէտք է որ այս վերջինները ըմբռնուին ու անոնց բրօկրամն բացատրուի, — այն ատեն կարելի է նախ հետազօտել արդիւնաբերութեան գոյութիւն ունեցող եղանակին զարգացման ու շարժման օրէնքները։ Ասիկա Մարքսը ըրաւ, և ասոր բանալին յաւելեալ արժէքի վարդապետութեան մէջ գտաւ։ Եւ հազիւ այն ատեն կարելի եղաւ գիտականօրէն հասկնալ ու ապացուցանել բրոլետարիատին պատմական դերը, որ մինչև այն ատեն միայն բնազդաբար կըմբռնուէր։

«Մարքս ապացուցուց թէ արդիւնաբերութեան քապիտալիստական եղանակը աւելի ու աւելի տիրապետող պիտի ըլլայ, բայց թէ քապիտալի կողքին բրոլետարիատն ալ պէտք է զարգանայ ու զօրանայ։ Բնակչութեան զանգուածը աւելի եւ աւելի բրոլետարիատ կը կազմուի, բայց այս վերջինը անհաշտ հակառակութեան մէջ կը գտնուի դէպի քապիտալը։ Անոր դասակարգային կռիւը քապիտալին դէմ անհրաժեշտ է։ Բայց այս կռիւը չի կրնար տնտեսական մնալ։ Պետութեան էութենէն կը հետևի, թէ այս կռիւը պէտք է քաղաքական ըլլայ, թէ քապիտալը ու աշխատանքը կը կռուին պետութեան ույժը գրաւելու համար։

«Եւ քանի որ բրոլետարիատը բնակչութեան էն հզօր ու էն կարևոր դասակարգը ըլլալու ձգտումը ունի, վերջի վերջոյ յաղթանակը պիտի տանի։ Իսկ քանի որ բրոլետարիատին շահերը անհամաձայն են քապիտալին շահերուն, յաղթական բրոլետարիատը պէտք է որ անհրաժեշտօրէն ձգտի՝ քապիտալիստական արտադրութիւնը փոխարինելու նոր եղանակով մը, որուն պատկերը չենք կրնար այսօր գծել, բայց որուն հիմնական գծերը կրնանք դուրս բերել՝ արդիւնաբերութեան արդի եղանակի նըկարագրէն և բրոլետարիատի արդի ընկերական ու հոգեկան պէտքերէն«։ *)

Շարունակելի S. Boräts

*) Ուտոպիստները.--В.

*) К. Кауцки, „Проблематиченъ противонаученъ социализмъ", տես „Ново време" г. V стр. 1213.—В.